

ЧИТАЊА ЊЕГОША У ИТАЛИЈИ

Иако би било не само занимљиво него, вероватно, и значајно, испитати све видове сложеног односа Његош — италијанска култура, овом приликом позабавићемо се једном страном тог односа: рецепцијом Његошева дела и лика на италијанском језику.¹

Добро је знано да је један од првих страних путника који је походио Црну Гору и њеног владара, па о свом походу написао и објавио извештај, био италијански ботаничар Бартоломео Биазолето. А није то први пут да управо Италијан открива Европи наша културна блага: довољно је да се подсетимо шта је за нашу народну поезију значио Фортис, и не само он. Биазолето је био први странац који ће утицати да се у западном свету почне мењати уврежено мишљење о Црној Гори: читалачка публика италијанског, а потом и немачког говорног подручја могла је (путовање се збило 1838, дело објављено 1841, а преведено 1842) видети да Црногорци нису опасни дивљаци, а да је њихов владар „... висок, стасит човек величанственог изгледа, пријатан и отмен, учен, упућен и у поезију... мало говорљив, замишљен, сав у бризи за своју државу и свој народ“ и да „нарочито у важним пословима своје снаге и мудрост сједињује с онима свога сената...“.²

¹ Једини, иако непотпун преглед одјека Његошевог лика и дела у Италији у: А. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Падова, 1958, 374, 417, 457, 458, 460, 462, 466, 548, 549, 550, 566, 567, 635, 657, 659, 661. Ослањајући се потпуно на податке из Кроније, али их често погрешно тумачећи: Ђ. Скоти: *П. П. Његош и Италијани*, XVIII/1963, бр. 5, 554—558 (готово идентичан текст и у: „Ријечка ревија“, XXII/1963, бр. 5, 360—363).

² В. Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maesta del Re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro*, Трст 1841, 97—98 (стр. 68—177 односе се на Црну Гору, а 215—222 на биљке у Црној Гори). Бартоломео Биазолето, родом из Дињана, члан многих научних друштава, пошао је на овај пут са саксонским краљем који је и сам био пасионирани ботаничар. Краљ је први страни владар

Три године након Биазолетовог извештаја Италијани су већ могли да се упознају и с једном Његошевом песмом; у тришћанској »Favilli« штампан је, с уводном напоменом, претпоставља се Дал Онгаров, превод оде *Три дана у Тријесту*, по неким мишљењима чак и пре оригинала.³ Превод ће пренети миланска »Fama« и »Gazetta di Zara«. Овај тришћански лист који је, у оквиру мисије зближавања двају народа, своје сународнике међу првима упознао с нашом народном и уметничком књижевношћу, не престаје да се интересује и за Црну Гору, а његов главни уредник касније објављује приповетку *La fidanzata del montenegro*, записану у ствари по Његошеву причању.⁴ Тако наш песник, и-

који је посетио Црну Гору, а његов дневник са тог путовања биће објављен 1916. (заједно с немачким преводом Његошеве песме њему посвећене: В. Латковић, *Једна непозната Његошева песма*, „Књижевне новине“, 31. VII 1951. 3). Први пут у целини објављен превод одломка о Његошу и Црној Гори: Љ. Дурковић-Јакшић, *Биазолетов опис посете саксонског краља Црној Гори 1838 године*, „Стварање“, XVIII/1961, бр. 1, 47—73. Уп. и: Д. Лекић, *Страници о Његошу*, „Стварање“, VI/1951, бр. 7—8, 477—488; Ј. Миловић, *Краљ саксонски Фридрих Аугуст II на Цетинју, 31. маја и 1. јуна 1838. године*, „Историјски записи“, III/1949, св. 1—2, 50—61 (прештампано у: *Петар II Петровић Његош у свом времену*, Титоград 1984, 281—292); Р. Пешић, *Још један опис дочека саксонског краља у Црној Гори*, „Стварање“, XX/1963, бр. 5, 551—553. Превод (Gutschmied) на немачки: Дрезден 1942.

³ *Tre giorni a Trieste*, »Favilla«, IX, / 1844, № 5, 75—77: „Нудимо нашим читаоцима с илмирског преведену елегантну песму коју је владика Црне Горе недавно написао сећајући се драгих успомена са свог краткотрајног боравка у Трсту. Надамо се да ће се свидети и због самог предмета и због тога што је то дело веома истакнутог писца међу онима који данас гаје овај моћни и поетски језик“. У вези с овим преводом остао је низ недоумица. Прво, број 5 за 1844. на насловној страни није датиран. Вукадиновић рачуна да је „Фавила“ изашла 15, а Кронија 26. марта. Међутим, на крају листа стоји записан датум: 29. март. Вукадиновић изнео тезу да је прво изашао италијански превод (с преписа који је Његош оставио својим пријатељима у Трсту, а чију је копију објавио Стојковић у новосадаској „Даници“ 1863), а потом оригинал који нема ознаку године, а штампан је у време Његошевог боравка у Бечу од краја јануара до средине марта. Кронија ову тезу оповргава у чланку у „Стварању“ (проблем је што он „у мјесецу јануарију“ не узима као саставни део наслова, већ као време штампања), док у *La conoscenza...* држи да је могућа. Трећи проблем: ауторство. Превод непотписан. У нашој литератури и биографији о Његошу (и у *Пјесмама* из целокупних дела, приредио Р. Лалић) сматра се сигурним да је Дал Онгаро преводилац, очито на основу Вукадиновића, који ипак мисли да је италијанском песнику „за леђима био какав Србин“. На основу метричких карактеристика Дал Онгарове оригиналне и преводне поезије и чињенице да песник овај рад није уврстио у збирку својих превода, Кронија оспорава Дал Онгарово ауторство, иако после и сам претпоставља да је песник „стиховао“ прозни превод. Дал Онгаро, сећајући се првог сусрета с владиком, каже да је превео „диван дитирамб“ који је Његош посветио балерини. Ово отвара нови, до данас неразјашњен, проблем: да ли је Његош написао још једну, досад непронађену песму, или се то односи на стихове 68—74 наше песме. Различита су мишљења и око представе коју је Његош гледао, а и око имена балерине, односно глумице којој је као Флори посветио поменуте стихове, што је у италијанској и немачкој штампи изазвало подоста чуђења, а код мо-

митацијама и преводима ове приче на друге језике, и посредно делује у страним књижевностима.⁵

Појава *Горског вијенца* забележена је у италијанској периодици већ након четири месеца: задарска »Dalmazia«, тришћански »Osservatore triestino« (двапут) доносе веома позитивне оцене Франћескија уз први, додуше прозни, превод једног одломка,⁶

ралног Томазеа гнев (*D'un veggio calogero...*, prosa V). Уп.: Ј. Живановић, *Један Његошев пут*, Годишњица Н. Чупића, 1913, књ. 32, 176—194; М. Вукадиновић, *Франческо Дал'Онгаро — један заборављени пријатељ српског народа (о педесетогодишњици његове смрти)*, „Прилози за књижевност, језик и фолклор“, V/1925, св. 1—2, 1—14; Исти, *Три дана у Тријесту*, „Прилози...“, VI/1926, св. 1—2, 99—101 С. Шумаревић, *Жизела и песник „Горског вијенца“*, „Време“, 20. X 1931; С. Кастралели, *Његош на представи опере Robert le Diable у Трсту у суботу 20. јануара 1844. године*, „Стварање“, VII/1952, 11, 692—700; А. Крониа, *Италијански превод Његошеве пјесме „Три дана у Тријесту“*, „Стварање“, VI, 1951, бр. 7—8, 391—397; Љ. Дурковић-Јакшић, *Његош у говору*, пролог Ф. Дал Онгаро, *Његошева прича о вјерној Црногорки*, Цетиње, 1952, 7—8; М. Зорић, *Le prose „D'un veggio calogero у Italia e Slavia*, Падова 1989, 327—330. Крониа се не слаже ни с тезом да једна Онгарова песма посвећена Трсту подсећа на Његошеву (С. Curto, *L'Italia e il Montenegro nel ricordo di due poeti*, »La vita internazionale«, XXIII/1920, № 16).

На немачки је, и то с италијанског, Његошева песма преведена већ 20. априла (»Der Pilger«): А. Барац, „Три дана у Тријесту“ на њемачком језику, „Стварање“, VI/1951, бр. 12, 713—720.

⁴ Нпр. уп.: I/1837, н. 32; II/1838, н. 31; VII/1842, н. 8; VII/1842, н. 10. бројеве „Фавиле“.

И око ове приче недоумице. Прво, још није утврђено да ли је и у ком часопису прича објављена пре но што је у *Racconti* (Фиренца 1869, 300—339). Скоти, погрешно читајући Кронију, наводи Фавилу⁴, што није тачно. Друго, и много важније: да ли је одиста Његош испричао ту причу Дал Онгару. И у италијанској славистици, а и у нашој науци то се узима као сигурно (чак има мишљења да је прича „скоро у потпуности Његошева“; М. Р. Барјактаревић, *Франческо Дал Онгаро: Његошева прича о вјерној Црногорки*, *Стварање*, VII/1952, бр. 5, 319—320), што једино, врло стручно, оповргава Н. Банашевић: *Његошева или Дал Онгарова прича*, „Прилози...“, XXV/1959, св. 1—2, 93—96. Наводећи појединости које су у супротности с црногорским обичајима, Банашевић сматра „обичном мистификацијом“ Дал Онгарову тврдњу, а извор приче налази у Фортису и Кажотићу. Можда је значајније што је наш песник и на овај начин присутан у италијанској књижевности: у типично романтичарском проседеу, дата му је улога лика-наратора.

⁵ Крониа наводи Пратија, Газолетија, Кареру који су имитовали Дал Онгарову причу, али и „читава комплекс око освете“ („Тема се допала!“); *Нав. дело*, 458. Ова приповетка је преведена у Словачкој (*Mladucha Černohorská, Povest. Povodne sp. Dall'Ongaro*, »Sokol« II/1861) и у Немачкој где је уврштена међу „најбоље и најинтересантије новеле у светској књижевности“ (*Noellenschatz des Auslandes heransgegeben...*, vol. 7). С немачког на наш језик преведна три пута. Уп. Љ. Дурковић-Јакшић, *Његош у говору*, 12—14.

⁶ G. Franceschi, (*Critica*), *Gorski vienac. Istoričesko sobitje pri svršetku XVII veka. Sočinenije P. P. N. Vladike Černogorskoga*, »Dalmazia«, н. 23, 19. јуни, 182—183; н. 24, 17. јуни 1847, 187—190 (наставак рецензије уз први, прозни, превод 1—88 стиха: *Il Vladica Danilo*). С обзиром да је први приказ на италијанском и с обзиром на мали број страница зачуђујуће испрпан и озбиљан. Дотиче се свих основних елемената дела. Преведен у нас: „Подунавка“, V/1847, бр. 26, 103—104; бр. 27, 108; бр. 28, 111—112.

потом Валусија,⁷ Томазеа.⁸ Од октобра исте године почињу да излазе и први преводи у стиху делова *Горског вијенца*.⁹ Колико је нама познато, једино је италијанска књижевност тако брзо ре-аговала на појаву овог дела.

Написи као они у задарском листу »Osservatote Dalmata«, тршћанским »Letture di famiglia« и »Il Diavoletto«, римском »Fanfulla della Domenica« нижу се и у наредне три деценије,¹⁰ с тим да крајем столећа почињу јењавати, да би двадесетих година нашега века постали учестанији. Можда је из тог раздоб-

⁷ P. Vallussi, уводна кратка белешка првом Чудинином преводу, петог кола (преводиоца као четврто) у »Osservatore Triestino«, н. 125, 17. X 1847, 497. Хвали Његоша као политичара, а о песнику по чувењу (очито по Франческију): „Кажу да је ова његова историјска драма прелепа, написана по узору на Грке у чијим је трагедијама драмско увек спојено с епским...“. Цит. према уводној белешци у: G. Chiudina *Canti del popolo slavo tradotti in versi italiani con illustrazioni sulla letteratura e sui costumi slavi*, Firenze 1878, vol. 1, 8—9.

⁸ N. Tommaseo, *Gorski Vijenac... Poema in dialogo, del vladika di Montenegro*, »Osservatore Triestino«, LXIV, n. 129, 27. X 1847, 513—514 („Тамо где описује оно што боље познаје тамо где се уздржава од књишке реторике и приближава језику својих брђана, аутор је песник, а његови стихови постаће текстови на којима ће се језик учити“. Томазео је белешку, измењену, пренео: Petrović, *Vladika di Montenegro, Poema in dialogo u Dizionario estetico*, vol. II, Milano 1853, 247.

⁹ „Италија која је лепо дочекала Томазеове и Пелегринијеве преводе, као и све најновије публикације о словенско-илирским стварима биће захвална Чудини на овом његовом поклону“. P. Vallussi, Нав. дело, 10. Уп. »Osservatore Triestino«, н. 125, 17. X; н. 132, 3. XI; н. 144, 1. XII, н. 154, 24 XII 1847; н. 5, 12. I; н. 18, 5. III 1948 (прештампано у »Gazzetta di Zara«, н. 98, 8. XI н. 89, 11. XI; и. 103, 30. XII 1847; н. 8, 27. I; и. 60, 16. XI 1848); »La Dalmazia costituzionale«, и. 13, 10. VIII 1848; »Osservatore dalmato« н. 194, 5. XII 1851; н. 163, 12. X; н. 166, 17. X 1952; »Corriere italiano«, (Беч) н. 240, 15. X 1852. Чудина ће уз нове преводе објавити и ове, поправљене: *Canti del popolo slavo*, Firenze 1878, vol. II и у *Storia del Montenegro*, Сплит 1882. За разлику од Решетара познија критика сматра Чудину добрим преводиоцем. Уп.: Д. П. Берић, *Неколико података о првом преводу „Горског вијенца“ на италијанском језику*, „Историјски записи“, IV/1951, св. 1—3, 108—113; П. Галић, *Италијански преводи из Његошева „Горског вијенца“ у периодичу „Gazzetta di Zara“*, „Стварање“, XVIII/1963, бр. 9—10, 155—163.

¹⁰ У штампи на италијанском забележена је Његошева смрт: *Ultimi momenti del Vladika di Montenegro*, »Osservatore Dalmata«, n. 186, 21. XI 1851, 1. Тршћански »Il Diavoletto« обавештава током децембра 1851, о Црној Гори и њеном владаци; уп. бр.: 322, 333, 334, 340, 341, 342, 343. F. Carrara, *Il Vladika del Montenegro ritratto dai suoi colodii*, »Letture di famiglia« 1/1852, n. 3, 58—60. Карара је упознао Његоша приликом његове друге посете Тргу, кад га је владика и позвао да дође у Црну Гору и да је опише као што је и Далмацију, да би је Европа упознала: „Код мене ћете наћи скромну библиотеку, доста новина, добре коње и добар дуван, једноставну кухињу, понеку бочу шампањца и срдечно гостопримство. И видећете да Црна Гора није земља дивљака“. Описујући владика, његов изглед, ученост, између осталог каже да су разговарали о Косову (на Карарино питање да ли је у последње време ништао коњ Краљевића Марка, Његош одговара: „Не, забога, али ће зањштати!“). Уп и И. Боначи, *Ње-*

ља један од најзначајнијих прилога рад Касандрића.¹¹ Даља интересовања за Његоша и његово дело подударају се с развитком италијанске славистике, односно србокроатистике (године 1926. у Италији се оснива прва катедра за словенску филологију, двадесетих година покрећу се и први часописи славистички, 1940. отвара катедра за србокроатистику). Слависти Дамијани, Урбани, Мавер, Кронија, Пикио, Мериђи, и у више наврата, пишу о Његошу: у специјализованим часописима, историјама књижевности, енциклопедијама.¹²

гом у *Сплиту*, „Стварање“ XV/1960, бр. 2, 992—995.

P. L. Generini, *Pere e Vilka ossia il Montenegro, suoi usi e costumi, brano di romanzo inedito*, Трст, 1853. Аутор тврди да се радња дешава 1846, али по многим детаљима из описа Цетиња и посете владици, види се да је касније. Уп. превод и белешку Љ. Кланчић у: „Гласник Етнографског музеја на Цетињу“, 1963, књ. III, 189—217.

У овај први период рецепције Његоша спада и поглавље о Његошу (*Del Vladika Pietro Petrović Njegoš e del suo Gorski Vijenac*) Ćudine у *Caniti*... 83—128. Истичући да га је за песника везивало пријатељство, детаљно описује уређење Црне Горе, анализира и препричава главне епизоде *Горског вијенца*, а превод певезује кратким садржајем. У поменутој Дал Онгаровој причи дат је, с великим симпатијама Његошев портрет.

M. Zar, *Un principe poeta*, »Fanfulla della Domenica«, IX/1887, n. 45, 2—3. Његошев живот, анализира и садржај *Горског вијенца* који дели на 9 слика, попут немачког преводиоца. Посебно епизоду у Венецији. Препштампано, између осталог у *Studi slavi di letteratura ed arte*, Задар 1890. У италијанској литератури о Његошу помиње се и: R. Bratti, *La storia del Montenegro narrata da un principe Petrovich*, »Natura ed Arte« (Милано), V/1895, n. 22, 826—827. Међутим, то је превод кодекса из 1754. црногорског митрополита В. Петровића.

¹¹ P. Kasandrić, *Pietro II Petrović-Njegoš, La traslazione delle sue ceneri sul Lovćen*, »L'Europa Orientale«, V/1925, 750—772.

¹² E. Damiani, *Il poeta principe serbo-montenegrino e il suo »Gorski Vijenac*, »La Rivista di Cultura«, V/1924, n. 12, 449—457. Повод и овог написа је преношење Његошева праха. Да би доказао колико је наш песник непознат у Европи наводи случај француске списатељице која је наслов дела узела за име песника.

U. Urbani, *Pietro II Petrović-Njegoš у Scrittori Jugoslavi*, II, Трст 1927, 11—20; *Pietro II Petrović Njegoš principe e poeta serbo*, »Ateneo veneto«, CXXX/1939, vol. 126 n. 5, 267—271 (превод одломка Драшка у Млечима, ст. 1532—1581; међу њима који су опевали Венецију Његош посебно место); *Un principe poeta montenegrino*, »Rivista di letterature comparate«, III/1948; предговор I (*Pietro II Petrović Njegoš* у P. II Petocić Njegoš, *Il Serto della montagna*, Милано 1939, VII—XXII) и II издању (*J Certo della montagna di Pietro II Petrović Njegoš e il capolavoro della letteratura serba* у П. II Петровић Његош, *Il Serto*..., Падова 1960, IX—XXVII; *Завршни акорди »Горског вијенца*“, „Стварање, XVIII/1963, бр. 9—10, 16—20 (превод завршног предавања на... G. Maver, *Il poeta montenegrino Petar Petrović Njegoš*, »Il Ponte«, XI/1955, n. 8—9, 1433—1442. (број посвећен Југославији); *Letteratura serbo-croata у Storia delle letterature moderne d'Europa e d'America*..., VI, Milano, Vallardi, 145—149; *Petrović Njegoš Petar у Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arte*, vol. XXVII, Roma 1935, 62—63.

A. Cronia, *Filologia slava. Introduzione al Romanticismo nelle letterature slave, Aspetti generali, personalita principali*, Padova, Gruppo dei fascisti

Италијани који учествују у првој фази рецепције Његоша сви су везани за тршћански романтичарско-рисорђиментални културни круг. Бављење црногорским владиком само је један вид њихове делатности на зближавању своје средине с »mondo slavo«.

А велику заслугу за тако брзо упознавање с Његошем имају и књижевни посленици с ове обале Јадрана, као „културни посредници“ између крајева „где се славенски и италијански народи и језици преплићу и прожимају“.¹³

Једни и други се, често и врло надахнуто, баве више спољним изгледом Његоша но његовим књижевним делом. Напросто се усхићују његовом лепотом, изузетним растом („за главу виши од лепих људи своје домовине“ — рећи ће Дал Онгаро), особитом одећом, уписцима које је остављао на путовањима по Италији. Диве му се као владару и реформатору: „Ниједан поглавар државе није био савршенији од њега“.¹⁴ Описи Његоша најчешће су у контрастима: владар а песник, одличан стрелац, „динарски ратник“ а миротворац, син филозофије скептицизма свога века а владика. С обзиром на едукативну улогу и рисорђиментални дух већине гласила, разумљиво је што се посебно истиче јунаштво Црногораца и патриотизам њиховог владара; Његош и његов народ могли су служити узором тадањим Италијанима.

Чланци су писани углавном разним поводима: посета Италијана Црној Гори, долазак Његоша у Италију, штампање *Горског вијенца*, смрт песника, преношење његових посмртних остатака на Ловћен.

Познији, научно утемељенији радови више се баве тумачењем књижевног опуса и покушајима да Његоша типолошки одреде унутар широког оквира европског романтизма. Проучавајући српски романтизам у његовој двострукој еволутивној линији, Кронија Бранку Радичевићу, „универзалном типу романтичара“, супротставља Његоша — „националног барда“.¹⁵ Многи књиже-

universitari, 1940, 205—211 (Његош међу *Minori*, као представник мање књижевности и као мањи сам по себи); *Il grande aedo del Montenegro...* у *Storia della letteratura serbo-croata*, Milano 1956, 263—272; *La conoscenza...* *Le più belle pagine della letteratura serbo-croata* 1963, 93 (белешка уз Урбанијев превод: *Impressioni di Venezia, Meditazioni dell'igumano Stefano*); *La fortuna di Dante nella letteratura serbo-croata*, Падова 1965, 79—88 (о Његошу у поглављу *Echi*).

R. Pi(cchio) у *Dizionario letterario degli Autori*, Milano 1957, III, 140. В. Meriggi, *La letteratura della Jugoslavia*, Milano 1970, 117—122. Италијани су могли посредно да упознају Његоша у: Љ. П. Ненадовић, *Lettere dall'Italia*, Рим 1958 (превод и предговор, врло злбан у односу на Његоша: Ф. Трогранчић, 12—15).

¹³ Р. Vallussi, Нав. дело, 9—10.

¹⁴ Дал Онгаро каже и да је Његош био Саул и Самуило своје земље. Нав. дело, 300—302.

¹⁵ *Filologia slava...*, 205.

вни историчари уз Пушкина, Бајрона и Леопардија уврштавају Његоша у највеће песнике светског бола, а његова дела не оцењују подједнако. На пример, на страницама Мериђијеве историје књижевности можемо пратити имплицитну полемику са зачетником италијанске србокроатистике. Наиме, кад аутор каже да се у *Лучи микрокозма* филозофија складно уклапа у поезију и да садржај није засенио стилске вредности, он се супротставља Кронијевом мишљењу: „Док је Његошева филозофија досегла вртоглаве висине, дотле је уметност његова остала у сенци“.¹⁶

Пошто су у ствари и ови, новији радови превасходно популаризаторски и не могу изменити сазнања до којих је дошла наша његошологија, мишљења смо да су најподстицајнија за нас поређења Његоша с италијанским песницима. Свакако не она као што је Урбанијева тврдња да је *Горски вијенац* *Божанствена комедија* српског народа, већ, ретке, компаративне анализе. Кронија сматра да је за алегоријску визију српске историје у *Заробљеном Црногорцу од виле* Његош нашао подстицај у последњим певањима *Чистилишта* и *Раја*. Трагом честог помињања *Божанствене комедије* као Његошове лектире, Кронија проналази детаље за које би се могло рећи да их Његош дугује Дантеу, па закључује да у *Лучи Данте* и јесте и није присутан. Касандрић део своје студије о Његошу посвећује врло инвентивним поређењима Његошове с Алфиријегом и Леопардијевом поезијом, што ни пре ни после њега нико није чинио. Он наводи да је Петар Петровић врло добро познавао италијанску књижевност, а пошто је у то доба италијански трагичар био веома славан, сасвим је разумљиво да је Његошу могао послужити и као модел: блискости поезије двојице аутора уочавају се у стилу, у функцији почетних монолога, у мржњи према тиранима, а у свечаној интонацији молитве владике Данила Касандрић проналази одјек стихова Давидове инвокације у *Саулу*. Мисли из Леопардијевих песама *Жуква*, *Ноћна песма пастира луталице* и *Италији* извршиле су „снажан утицај на мисао црногорског песника“.¹⁷

¹⁶ В. Meriggi, Нав. дело, 119. И поред велике симпатије и дивљења које показује у својим честим писањима о Његошу, Кронија је и најкритичнији од свих италијанских аутора. Мишљења смо да то проистиче из његовог начелног односа према нашој књижевности уопште. Цитат из: *Storia...*, 266.

¹⁷ П. Касандрић, Нав. дело, 764—766. У литератури се узима као сигурно да је Његош знао италијански, а помиње се да је говорио напамет стихове из *Комедије*. Познато је и да је у библиотеци имао: А. Cesari, *Bellezze della Commedia di Dante Alghieri*, I—III, Верона 1824—1826. Пре Кроније, најисцрпније о односу Његош Данте: С. И. Кастропели, *Jesu li Sima Милутиновић и Раде Томов заједно проучавали Дантеову „Комедију“?*, „Прилози“...“ XXII/1956, бр. 1—2, 14—32. Песма *Заробљен Црногорац од виле* доказује да је Његош „у својој младости, најкасније у својој двадесет другој години... добро познавао дјело славног талијанског pjesника и примио сугестије из њега“. Пошто тада друге језике није знао, а поређењем датума може се утврдити да се није могао служити руским преводом, читао *Комедију* у оригиналу. Уп. и: А. Шмаус, *Његош и Данте*,

Италијанску његошологију, да је тако назовемо, посебно мучи проблем жанра и то пре свега *Горског вијенца*. С класицистичким наслеђем, којег су се тешко ослобађали, књижевни историчари, али и писци мањих приказа, усрдно су се трудили да негде „сместе“ Његошево ремек-дело. Чак и кад су одбијали да то учине, оптужујући претходну критику да се бавила залудним послом, они су, опет, наглашено, заузимали став према жанровском одређењу *Горског вијенца*. Од невеликог је значаја приступ овом проблему у нашој науци о књижевности на коју се, иначе, италијанска умногоме, понекад и без знакова навода, ослања. На пример, Кронија, током двадесет година писања о Његошу, у једном раду *Горски вијенац* назива епско-лирском драмом, у другом драмским спевом, па онда епском драмом спевом у драмској форми, да би у својој историји српскохрватске књижевности, лошто је навео разлоге због којих то не може бити драма (не постоји права акција, одређене слике су изоловане, не уклапају се у главни заплет, а и личности су више типови него карактери), помало љутито закључио: драмско-епско-лирска мешавина за коју се „не зна како је дефинисати“.¹⁸

Са жанровским одређењем тесно је везан и проблем трију јединстава. У првим оценама, непосредно по објављивању, *Горски вијенац* се сматра драмом, односно трагедијом и приписује му се поштовање јединства радње, али и јединство места и времена.¹⁹ Касније се више говори о одсуству аристотеловских јединстава, понекад као о мани, а понекад као о још једном елементу који потврђује апсолутну новину Његошевих дела као и залудност његове класификације у постојеће књижевноисторијске оквире. Бавећи се наративном спруктуром, садржајем *Горског вијенца*, Касандрић тврди да тај „прелепи венац епизода“ није обликован по узору на класичне трагедије већ да је то трагедија једног

„Мисао“, XIX/1925, св. 1, 1207—1210; Д. М. Јеремић, *Његош и Данте у Критичар и естетски идеал*, Титоград 1965, 217—223; без поређења текстова, налази сличности између *Горског вијенца* и *Комедије*. Наша наука је дала коначни суд о могућем утицају Дантеа на *Лучу микрокозма*: М. Флашар, *Данте, Његош и хексамерално предање* у зборнику *Данте и славенски свет*, Загреб, 1984, вол. III, 193—235 (Његош се од Дантеа одваја „и у космолошким појединостима слике васељене кроз коју песникова душа усходи и у варијантама заједничких мотива везаних од старина за одређене тачке у тој геосцентричној лествици усхођења“). Кола, чија се функција пореди с грчким хоревима, често се доводе у везу с Манционијем.

¹⁸ У предавањима студентима из 1940. „епско-лирском драмом“, а у *Teatro serbo-croato* (Милано 1955, 43) објашњавајући зашто не уврштава *Горски вијенац* каже да је више један оригинални драмски спев, него драма. Први који је на италијанском поставио проблем жанра био је М. Цар (Нав. дело, 33), а нпр. Дамијани *Горски вијенац* сматра спевом у коме се не зна да ли преовлађује епско, лирско или драмско (Нав. дело, 453).

¹⁹ Франчески се чуди што Његош успева да у својој драми, поред јединства радње, одржи и јединство места и времена усред „многобројних међусобно супротних комбинација и догађаја“ и „увођења увек нових чињеница...“, Нав. дело, 182.

Чудина за своје прве преводе каже да су из „словенске трагедије“.

народа, трагедија која нити има нити може имати краја. одатле и утисак незавршености дела.²⁰

Рекли смо да је превођење *Горског вијенца* почело исте године кад је дело и објављено: Чудина у »L' Osservatore triestino« најпре преводи пето (означено као четврто) *Коло* и онда неколико година наставља по разним часописима. Тих година појављују се и радови других преводаца.²¹ Први, условно речено целовит превод је Ђованија Николића из 1903. године,²² а други Умберта Урбанија, из 1909. (друго издање 1960).²³ Међутим, у

²⁰ П. Касандрић, Нав. дело, 761. Уп. и: К. Пирнет Маркети, *Горски вијенац, Петра II Петровића Његоша (1813—1851) господара и владике црногорског*, „Стварање“, XVIII/1963, бр. 1, 73—76 (превод чланка из „Il giornale dei poeti“ 1962, н. 5—6).

²¹ Г. Николић, »Il «Nazionale», VIII/1869, н. 37, 1—3 »La Domenica«, III/1890, н. 43, 324; М. Стазић, „Народни лист“, XVI/1877, бр. 15, 2; М. Цар, „Народни лист“, XVI 1877, бр. 53, 2.

²² *Il Serto della Montagna, Quadro storico del secolo XVII*, traduzione dal serbo di G. Nicolich, Фабриано 1902 (Предговор о Његошу и његовом делу, 5—16). О овом преводу критика има врло негативан суд: М. Решетар га сматра лошим као и руски Лукјановског, „са још слабијим познавњем оригинала“ (у предговору из 1923, LVIII); П. Галић му замера изостављање и додавање стихова, удаљавање од оригинала, употребу једнаестерца, а превод карактерише као парафрастичан који може упознати и италијанског читаоца само са садржајем оригинала (*О неким стиговима из „Горског вијенца“ у Николићеву пријеводу*, „Стварање“, XIX/1964, бр. 7—8, 927—930); Ђ. Скоти Неком врсто италијанске трубадурске епопеје (Нав. дело, „Стварање“, 557).

²³ Pietro II Petrović Njegoš, Principe del Montenegro, *Il serto della montagna, ... versione di U. Urbani*, commento di M. Rešetar, Milano 1939; Падова 1960. О овом преводу различити судови. Најоштрији М. Решетар (*Pietro II Petrović Njegoš ... versione di Umberto Urbani. . . „Прилози“ . . .*, XIX/1940, бр. 1—2, 186—190) који се у свари оградају од овог издања. Урбани „преслабо познаје наш језик а да би могао превести без крупних погрешака таково дјело као што је *Горски вијенац*. Исто тако неповољна по Урбанија је и критика В. Ловрића који наводи низ крупних грешака: *Осврт на италијанске преводе Његошева „Горског вијенца“*, „Стварање“, X/1955, 2, 89—95. Боље мисле о преводу: В. К(овачевић), *Италијански преводи „Горског вијенца“*, „Српски књижевни гласник“, XLIX/1940, бр. 1—4, 556—557; Ђ. Скоти, Нав. дело, „Стварање“, 557; Д. Дарди, *Ријеч о Урбанијевом преводу „Горског вијенца“*, „Стварање“, XVIII/1963, бр. 9—10, 16—20 (превод приказа читаног на радију Трст); К. Спасић, *Његош и Французи*, Зајечар 1988, 665—666. И прво и друго издање поздрављено је у штампи: загребачки „Обзор“ исте године, љубљанска „Модра птица“ (1. X 1940), београдско „Време“ (20. XII 1940; 19 II 1941); Ч. В(уковић), *Горски вијенац на италијанском*, „Стварање“, XV/1961, бр. 1, 99—100; Д. Дарди, *Нав. дело*; К. Пирнет-Маркети у „Il giornale dei poeti“, н. 5—6, 1962, прештампано у „Стварање“, XVIII 1963, бр. 1, 73—76.

Урбани је одговорио на Решетарову критику: *О моме преводу „Горског вијенца“ на италијански*, СКГ, 1940, бр. LXI, 41—45.

Од 16 негачних места које цитира Решетар, Урбани је, проверили смо, поправио само два: у 7. ст. бријег превео са colle (брежуљак), у II издању: lido; „најкрупнију погрешку“ у ст. 2466 „по три паса играју у коло, све би река једногодишњаци“ — »a nessuno daresti piu di un anno« (ниједному не би дао више од годину дана) у: »come se fosser tutte coetanee«.

италијанској литератури о Његошу помиње се још један, и то као најбољи, необјављен превод Касандрића (суд о ваљаности тог превода најчешће се доноси на основу одломака штампаних уз ауторову студију.²⁴ Осим оде Трсту, од других песникових дела преведена је, 1901, песма *Црногорац к свемогућем Богу* (мало познат преводилац Чезаре Тондини Кваренги, члан барнабитског реда,²⁵ потом, очито из политичких разлога, младалачко песничко дело *Глас каменштака* (као што је познато, превод ће касније помоћи да се реконструише изгубљени оригинал) и *Ода ступања на престол Фердинанда I*.²⁶

Превођење *Горског вијенца* на италијански поново поставља проблем превођења нашег десетерца како народне, тако и уметничке поезије. Наиме, и Николић и Урбани, попут већине преводилаца појединих одломака, као еквивалент нашем десетерцу употребљавају италијански једанаестерац (*endecasillabo*), најпопуларнији италијански стих. Али, ако се то може схватити у случају првих преводилаца, па донекле и код Николића (по још важећем принципу поетике превођења XIX века: најтипичнији стих једне преводи се најтипичнијим стихом друге књижевности), онда у случају Урбанија звучи као прави анахронизам (ма колико преводилац себе хвалио и, уз помоћ Богдана Поповића, објашњавао свој метрички избор).²⁷ Једино Касандрић, који је од Томазеа наследио начело верног превођења, поштује метар ори-

²⁴ П. Касандрић, Нав. дело. На основу рукописа пише М. Решетар: „Ја тај пријевод познајем, те знам да је и вјеран и тачан и састављен с дубоким познавањем и нашега и талијанскога језика“. Нав. дело, 190. Подробније податке даје В. Десница, *Још нешто о талијанским преводима „Горског вијенца“*, „Стварање“, X/1955, бр. 4, 245—247. Објашњава како је дошао до рукописа (последњи пут га видео 1943), оповргава тезу да је превод потпун, тврди да није дорађен, а за сам превод каже да је сигурно „даеко надмашио“ остале преводе на италијански, даје „савјестан, тачан, вјеран и до највишег степена коректан преводилачки рад“, али да је, у чисто поетском смислу прилично сух, углат, измјерен, некрилат, нединамичан, без нерва“. Има помена и других, необјављених превода: Ј. Дурковић-Јакшић, *Да ли је објављен Чулићев превод „Горског вијенца“?*, „Историјски записи“, III/1950, св. 4—6, 251—253 (одговор на белешку X. П. истог наслова у „Стварању“, II/1947, 7—8, 471. К. Спасић у Нав. дело, 666—667 помиње, према писању „Босанске виле“, 10. I 1893, 3, превод Л. Заје. Д. Дарди наводи да је Вруно Нери у часопису „Термини“ пред II светски рат превео неке одломке *Горског вијенца* (Нав. дело, 31).

²⁵ *Il Montenegro all'Onnipossente, ode*, trad. di C. Vondini de Quarenghi, Рим 1901, Уп.: С. Кастрепели, *Талијански пријевод Његошеве пјесме „Црногорац к свемогућем богу“*, „Стварање“, VIII/1953, бр. 7—8, 508—509.

²⁶ Уп. П. Колендић, *Његошев „Глас каменштака“ у италијанском пријеводу Петра Сентића*, Споменик СКА, XCIV, Београд, 1941. Ј. Миловић, *Неки подаци о изгубљеној Његошевој похвалној пјесми саксонском краљу Фридриху Аугусту*, „Историјски записи“, III/1950, св. 10—12, 498—499; В. Стојанчевић, *Његошева „Ода ступања на престол Фердинанда I у италијанском преводу од 1885. „Прилози...“*, XII/1956, бр. 3—4, 281—289.

²⁷ У предговору I издању превода Урбани наводи делове писма Б. Поповића који, на основу рукописа, хвали његов превод. Нав. дело, XXI—XXII.

гинала, а поштује га и кад преводи нашу народну поезију. И не само што поштује верност, већ и рецепцију оваквог метра: *decasillabo* је стих италијанске романтичарско-патриотске поезије трагично интониране.

Нису само наши преводиоци тог времена прилагођавали текст оригинала актуалном укусу читалачке публике (као, на пример, Станојевић који Ариостово обраћање „дамама и витезовима“ своди само на мушки род). У преводу оде *Три дана у Тријесту* Dall'Ongaro избацује стихове у хвалу грофа Штадиона који је, као гувернер Трста, Његошу приредио свечан дочек. Разлог више него јасан: страсни противник Аустрије није могао да поднесе, чак ни у случају конвенционалних побуда, такве стихове. А сматрао је да то не би могли ни читаоци његове »Faville“. Други пример је из Николићевог превода: највероватније плашећи се реакције италијанских читалаца, преводилаца изоставља сцену војводе Драшка у Млецима коју иначе сви италијански аутори хвале и саставају у антологијске изборе.

Чињеница што се по броју на италијанском објављених радова о Његошу садашња фаза много разликује од прве, толико богате прилозима, свакако се може тумачити заокупљеношћу италијанске србокроатистике другим периодима и другим темама. Зато бисмо од срца пожелели да књига која говори о менама у Његошевом односу према Италији као плод властичиних боравака у Италији, а коју смо видели у рукопису, што пре угледа светлост дана.²⁸

Mirka Zogović

LETTURE DI NJEGOŠ IN ITALIA

R i a s u n t o

Gli italiani hanno contribuito molto affinché l'Europa conoscesse il Montenegro e il suo principe e vladika P. P. Njegoš. Il primo ad esser stato nel Montenegro e ad aver pubblicato, nel 1841, un resoconto del viaggio fu il botanico italiano B. Biasoletto. Già nel 1844 a Trieste viene pubblicata la traduzione dell'ode di Njegoš *Tri dana u Trijestu*. A pochi mesi dalla pubblicazione, nella stampa italiana compaiono le prime recensioni, a cui ben presto seguono anche le prime traduzioni dei frammenti del *Gorski vijenac*. L'interesse critico per Njegoš si protrae per i successivi tre decenni, a negli anni Venti, parallelamente alla fondazione e allo sviluppo degli studi slavistici in Italia, vengono presentate ricerche, scaturite da più mature analisi filologiche. Oltre ad alcune opere minori, vengono pubblicate, due traduzioni del *Gorski vijenac*. L'autore della presente ricerca, nel dare un quadro dell'eco dell'opera e della figura di Njegoš in Italia, desidera rilevare alcuni tratti comuni a tutti gli scritti concernenti Njegoš e alcuni problemi riguardanti la traduzione de *Gorski vijenac*.

²⁸ Ради се о рукопису књиге Софије Зани, професорке србокроатистике у Падови.

